

Lenkų istoriko *opus magnum* apie Vilniaus universitetą tarpukariu

Opus magnum by Polish Historian on Vilnius University
in the Interwar Period

**Rec.: Zbigniew Opacki, Wydział Humanistyczny Uniwersytetu
Stefana Batorego w Wilnie 1919–1939, Gdańsk: Wydawnictwo
Universitetu Gdańskiego, 2021.**

Algis Povilas Kasperavičius

Docentas, daktaras
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Naujosios istorijos katedra

Vilniaus universitetas, kaip ir kiekviena sena aukštoji mokykla, bėgant amžiams keitė savo pobūdį. Skirtingos buvo jo sąsajos su krašto žmonėmis, kartu lietuvių etnosu, kitaip lietuvybe. Galima kelti klausimą, kiek tam etnosui jis buvo „savas“ įvairiais laikotarpiais. Atsakymas į tokį klausimą, pavyzdžiui, švedams dėl 1477 m. įkurto Upsalos ir 1666 m. – Lundo universitetų būtų, be abejonės, teigiamas, bet dėl Vilniaus universiteto savumo lietuviams atsakymas nėra toks akivaizdus. Švedijos universitetuose, o ir 1579 m. įkurtoje jėzuitų vadovaujamoje Vilniaus akademijoje dėstymo kalba buvo lotynų. Nepaisant šios aplinkybės, Akademija lietuvybei buvo daugiau „sava“ negu XIX a. pradžios imperatoriškasis universitetas. Ji pasitarnavo lietuviškos bajorijos polonizacijai, bet darė tai netiesiogiai.

O štai 1803 m. pradėjęs funkcionuoti universitetas polonizaciją vykdė tiesiogiai ir jau ne tik bajorų atžvilgiu. Toks vertinimas ne iš „litvomanų ir polonizatorių“ ginčų ir konfliktų epochos. Įžymus šiuolaikinis lenkų istorikas, pernai miręs Andžėjus Valickis (Andrzej Walicki), rašydamas apie rusų ir lenkų santykių prieštarumą, pažymėjo, kad XIX a. pradžioje Rusijos imperijos lietuviškose-rusiškose (tiksliau, baltarusiškose – A. K.) gubernijose lenkiškumas klestėjo. Visas liaudies švietimas, įskaitant ir garsųjį Vilniaus universitetą, buvo organizuotas lenkų ir lenkišku pavyzdžiu. Tam vadovavo Vilniaus švietimo apygardos kuratorius Adomas Čartoriskis. Šios imperatoriaus (Aleksandro I – A. K.)

aprobuotos politikos efektas buvo išskirtinai sparti tų žemių polonizacija, sustabdyta ir net naikinama dėl nesėkmingo Lapkričio (1830–1831 m. – A. K.) sukilimo¹.

Vilniaus universitetas buvo uždarytas 1832 m., o jo likučiai – Medicinos-chirurgijos akademija ir Dvasinė akademija – panaikintos 1842 m. Tiesa, katalikiška Dvasinė akademija iškelta į imperijos sostinę Peterburgą, toliau nuo nepatikimo krašto ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tradicijų. Beveik šimtą metų Vilnius neturėjo aukštosios mokyklos, nors krašto visuomenė rūpinosi jos steigimu. Ir gubernijų lygio, ir Peterburgo „aukštosios sferos“ prieštaravo netgi rusiško universiteto, panašaus į veikusį Varšuvoje nuo 1870 m., steigimui Vilniuje².

Tik Didžiojo karo sukrėtimai sudarė situaciją, kurioje vėl buvo keliamas universiteto Vilniuje klausimas. Atitinkamus nutarimus priėmė 1918 m. pabaigoje Lietuvos Valstybės Taryba, o 1919 m. pradžioje bolševikų V. Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybė. Ir vieni, ir kiti nutarimai liko popieriuje, nes nepriklausomos Lietuvos vyriausybė buvo priversta apleisti Vilnių, o 1919 m. balandį bolševikus išvijo Lenkijos kariuomenė. Lenkijos Valstybės Viršininkas ir ginkluotųjų pajėgų Vyriausiasis Vadas Juzefas Pilsudskis (Józef Pilsudski) asmeniškai rūpinosi universiteto Vilniuje atkūrimu. Ne tik ir ne tiek dėl sentimentų, kiek politiniais motyvais.

Lenkiškas universitetas Vilniuje turėjo atsikūrusios valstybės pakraščiuose („kresuose“) ugdyti patriotizmą ir skleisti lenkų kultūrą. Svarbiausias vaidmuo vykdant šiuos uždavinius turėjo tekti humanitariniams mokslams, o neoficiali politinė misija patikėta Humanitarinių mokslų fakulteto personalui – profesoriams ir docentams. Vilniaus universitetas pavadintas Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio, kuriam valdant buvo įkurta Vilniaus akademija, Stepono Batoro vardu, nebuvo ir negalėjo būti savas lietuviams, nors jame įgijo aukštąjį išsilavinimą žinomi lietuvių inteligentai: etnologė Pranė Stukėnaitė-Dundulienė, gydytojai Povilas Čibiras, Pranas Norkūnas ir Marija Karužaitė-Horodničienė, fizikas Henrikas Horodničius, menotyrininkas Vladas Drėma.

Vis dėlto natūralu, kad Lietuvoje Stepono Batoro universiteto veikla nedaug domimasi, nors sintetiniuose Vilniaus universiteto raidą nagrinėjančiuose veikaluose ji trumpai aptariama, minimi jame dirbę žymesni mokslininkai. Kitaip yra Lenkijoje, kur šis Vilniaus universiteto istorijos etapas buvo plačiai eksponuojamas moksliniuose renginiuose, sietiniuose su Vilniaus akademijos įkūrimo 1579 m. sukaktimis. Varšuvoje 1978 m. visuomeniniais pagrindais surengtoje konferencijoje, skirtoje 400 m. sukakčiai pažymėti, dalyvavo buvę jo auklėtiniai ir dėstytojai. Jie, 1944–1945 m. išvykę į Lenkiją, surado vietą jos universitetuose, daugiausia tada naujai įsteigtame Torunės mieste.

1994 m. Vilniaus akademijos 425 metų jubiliejus buvo minimas ir Vilniuje, ir Varšuvoje³. Lenkų istorikų pranešimuose abiejose konferencijose buvo ypač akcentuotas

¹ Andrzej Walicki, „Moje sprawy rosyjskie“, in: Andrzej Walicki, *O Rosji inaczej*, Warszawa: Fundacja Oratio Recta, 2019, s. 39.

² Problema plačiai nagrinėjama Dariaus Staliūno monografijoje „Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje. XIX a. vidurys – XX a. pradžia)“, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2000.

³ Apie jį plačiau: Sigitas Jegelevičius, „Universiteto sukaktuvių konferencija“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 3, 1996, p. 164–168; to paties „Vilniaus universiteto sukakties minėjimas Varšuvoje“, in: *ibid.*, p. 168–175.

tarpukario Stepono Batoro universiteto istorijos etapas. Varšuvoje konferencija vyko Karalių rūmuose (Pilyje), joje gausiai dalyvavo buvę Stepono Batoro universiteto studentai ir ten pradėję dėstytojų ar mokslo darbuotojų veiklą asmenys, keletą dešimtmečių dirbę Lenkijos universitetuose. Pareikšta mintis, kad tenykštis Mikalojaus Koperniko universitetas yra Stepono Batoro universiteto tradicijų tęsėjas. Dabartinis Vilniaus universitetas toks nėra, jis tęsia 1922 m. Kaune įkurto lietuviško, vadinto Lietuvos universitetu, tradicijas. Šis veikė vienu metu su Stepono Batoro universitetu Vilniuje, jie turėjo ir bendrų bruožų, ir esminių skirtumų.

Pastarieji susiję ne tik su politiniais veiksniais; valstybės valdžia neišvengiamai stengiasi daryti „tvarką“ turinčiuose autonomiją universitetuose, vadovaudamasi biurokratiniais motyvais ar net valdininkų simpatijomis ar antipatijomis. Greta to kildavo vidinių konfliktų universitetų padaliniuose, konfliktinėms asmenybėms nekludė universitetų autonomijos ribojimai. Lenkijoje ją ribojo Religinių kultūrų ir švietimo ministerijos priežiūra. Ministerijos dėmesys Stepono Batoro universitetui, jo Humanitarinių mokslų fakultetui vargu ar buvo išskirtinis, palyginti su kitais tarpukario Lenkijos universitetais. Bent jau finansavimo sferoje visiškai nepasireiškė. Z. Opackis pažymėjo, kad archyviniai dokumentai ir kiti šaltiniai rodo, jog „Varšuvai, t. y. ministerijai, priklausė habilitacijos ir docentūros patvirtinimas, įdarbinimas etatiniais darbuotojais ir katedrų vadovais, netgi katedrų panaikinimas: tuometinis aukštųjų mokyklų funkcionavimo modelis buvo griežtai centralizuotas, nepaisant autonomiškumo regimybės, pavertęs aukštąsias mokyklas ir jų fakultetus visiškai priklausomais nuo biurokratinės ministerijos“⁴.

Gdanskio universiteto profesorius Zbigniewas Opackis yra žymiausias lenkų istorikas, užsiimantis Stepono Batoro universiteto tyrinėjimu. Pradėjo nuo vienos iš ryškių jo asmenybių – profesoriaus Mariano Zdziechovskio (Zdziechowski) intelektualinės biografijos. Rezultatas – dvi solidžios, paremtos gausybe šaltinių monografijos⁵. Medžiaga joms buvo rinkta ne tik Vilniaus, bet ir daugelio Lenkijos miestų archyvuose ir bibliotekų rankraštynuose, taip pat Rusijoje – Sankt Peterburge ir Maskvoje. Z. Opackis, lankydamasis Vilniuje (pirmą kartą 1922 m.) susidomėjo paties Stepono Batoro universiteto, tiksliau, jo Humanitarinių mokslų fakulteto veikla ir uoliai rinko medžiagą, tuo tikslu daug kartų lankėsi Vilniuje. Tai nėra susiję su kilme, kaip neretai pasitaiko. Z. Opackis gimė Lenkijos Olštyno vaivadijoje, kur jo šeima persikėlė iš Voluinės. Karo metais tėvai, vyresnis brolis ir sesuo pergyveno masinių lenkų gyventojų žudynių, kurias vykdė Ukrainos nacionalistai, siaubą.

Z. Opackis toliau gilinosi į Stepono Batoro universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto veiklą ir jo personalo asmenybių vaidmenį. Vasaros atostogų metu beveik kasmet lankydavosi Vilniuje, kur įtemptai dirbdavo rinkdamas medžiagą. Tiesa, ne tik Vilniuje, bet ir Lenkijos archyvuose, bibliotekų rankraštynuose, kur išliko didelė dalis jau minėtos

⁴ Zbigniew Opacki, *Wydział humanistyczny...*

⁵ Zbigniew Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 1996; Zbigniew Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2006.

visagalės ministerijos dokumentų. Ypač gausiai ir vykusiai Z. Opackis panaudojo universiteto mokslininkų asmeninę korespondenciją – laiškus.

Dėl to jį būtų galima vadinti novatoriumi, tik, deja, dabarties pasaulyje šios korespondencijos panaudojimo galimybės neišvengiamai mažės. Išsamius laiškus pakeitė pokalbiai telefonu ir laiškeliai elektroniniu paštu. Pirmųjų išvis negalima išsaugoti, antrieji – dažnai lieka neužfiksuoti dėl aplaidumo ar techninių kliūčių. Tarpukariu ir ankstesniais laikais laišakai pasilikdavo mokslininkų „popieriuose“, iš kur patekdavo į viešuosius archyvus ar bibliotekų rankraštytus. Asmeniniai laišakai neretai atskleidžia neoficialią universiteto gyvenimo pusę ir santykius su ministerija Varšuvoje. O jie buvo svarbūs ne tik universitetui ar fakultetui kaip visumoms, bet ir atskiriems mokslininkams.

Z. Opackis primena vokiečių mąstytojo Makso Veberio (Max Weber) teiginius, kad ankstesnė garsi Vokietijos universitetų savivalda virto fikcija. Esą universitetinę karjerą – profesoriaus, docento ar net asistento – dažnai lemia atsitiktinumas. Daugeliui talentų nepavyko gauti tokių pareigų, kurias užsitarnaudavo. Z. Opackis toliau pažymi, kad tarpukario Lenkijoje atsitiktinumas ar tada nežinomos priežastys lemdavo, jog ministerija netvirtindavo mokslininkų pareigoms, kurioms juos pasiūlydavo fakulteto ar katedros kolegos⁶.

Religinių kultūr ir švietimo ministerija, be minėto arbitralaus įgaliojimo tvirtinti mokslo vardus ir pareigas fakultetuose, turėjo ir kitų galimybių reguliuoti universitetų gyvenimą. Jos kompetencija buvo katedrų steigimas ir likvidavimas, teisė spręsti, ar leisti sulaukusiems 65 metų profesoriams ir docentams dėstyti dar penkerius metus aukštosiose mokyklose. Atitinkami prašymai buvo svarstomi vangiai, o tenkinami gana retai. Tai lėmė ir finansiniai sumetimai. Profesorių atlyginimai tradiciškai buvo dideli, o pensijos – kur kas mažesnės.

Stepono Batoro universitetas buvo prasčiausiai finansuojamas iš visų tarpukario Lenkijos universitetų. Pradinė pozicija irgi mažiausiai palanki. Vilniuje liko tik 1832 m. uždaryto universiteto pastatai, kitaip nei Krokuvoje ir Lvove, kur net Didžiojo karo metais veikė lenkiški universitetai. Varšuvoje jau 1915 m. rusiško universiteto pagrindu buvo įsteigtas lenkiškas universitetas. Atitinkamai Poznanėje buvo pertvarkyta į universitetą vokiška vadinamoji Vilhelmo akademija. Vilniaus universitetas visą tarpukarį buvo jauniausiojo brolio vietoje. Humanitarinių mokslų katedrų 1935 m. jis turėjo 16, o Poznanės universitetas – 23, Lvovo – 29, Varšuvos universitetas ir Jogailos universitetas Krokuvoje – po 34⁷. Vilniaus universiteto rektoriai, Humanitarinių mokslų fakulteto taryba ir dekanai dažnai skųsdavosi ministerijai, bet padėtis nesikeitė.

Vilniaus valdžia beveik neturėjo galimybių padėti universitetui, kaip tai darė Poznanės „miesto tėvai“. Tas miestas buvo ūkiškai stipraus regiono centras, o Vilnius – skurdžių rytinių pakraščių centras, nors turintis garbingą istoriją ir seną, žavią architektūrą. Įkūrus Stepono Batoro universitetą, jo mokslinis personalas buvo formuojamas iš labai įvairių akademinų įstaigų auklėtinių ar dėstytojų.

Kilusių iš etninės ar istorinės Lietuvos nebuvo daug. Tai filosofas ir literatūros istorikas M. Zdziechowski, filosofas Vladimiras Šilkarskis (jis greit persikėlė į Kauną,

⁶ Zbigniew Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego...*, s. 13, 415.

⁷ *Ibid.*, s. 28.

kur iki 1940 m. dėstė universitete), istorikas Stanislavas Koscialkovskis (Stanisław Kościalkowski), lingvistas Olgierdas Chominskis, istorikai Vitoldas Novodvorskis (Witold Nowodworski) ir Ryšardas Mienickis (Ryszard Mienicki). Išskyrus V. Šilkarskį ir galbūt O. Chominskį, nė vienas iš jų nemokėjo lietuviškai. Visi kiti buvo atvykę iš įvairių Lenkijos regionų, dauguma įgiję išsilavinimą Krokuvoje, Lvove, rečiau Rusijos ar Vokietijos universitetuose.

Vilniaus lenkiška visuomenė priėmė šiuos asmenis gana palankiai, kitaip nei administracijos ir teismų valdininkus, kurie užplūdo Vilniaus vaivadijos įstaigas 1922 m., kai Vidurinė Lietuva buvo oficialiai prijungta prie Lenkijos. Daugelis tų valdininkų buvo iš Galicijos, turėjusios Austrijos imperijoje autonomiją. Iš čia paniekinantis jų apibūdinimas – „galilėjiečiai“, t. y. iš Galilėjos (lenkiškai „galileusze“). Bajorų kilmės Vilniaus inteligentai jautė nuoskaudą, kad „atėjūnams“ atitenka pareigos, kurioms jie, vietiniai, geriau pasiruošę. Stepono Batoro universiteto akademinis personalas šiems inteligentams nebuvo konkurentai...

Humanitarinis akademinis personalas, kaip ir didžioji dalis tuometinės lenkų inteligentijos, buvo bajoriškos kilmės, dažniausiai ne pirmos kartos. Jų tėvai jau nebeturėjo žemės nuosavybės, bet, įgiję išsilavinimą, vertėsi protiniu darbu. Nedaugelis gaudavo pajamų iš savo arba giminės dvarų, kaip antai profesoriai Marianas Zdiechovskis, Vincentas Liutoslavskis (Wincenty Lutosławski), Vladimiras Šilkarskis, Henrikas Lovmianskis (Henryk Łowmiański), Ryšardas Mienickis. Valstietiškos kilmės buvo profesoriai filologai Stanislavas Pigonas (Stanisław Pigoń) ir Janas Oko. Tai nedaug, bet prasimušę gimnazijose valstiečių vaikai, kurie retai studijuodavo humanitarinius mokslus. Būtinumas užsitikrinti pragyvenimą ir galbūt padėti giminėms skatindavo juos įgyti techninį, mediko ar teisininko išsilavinimą.

Humanitarai tarpukario Lenkijoje sunkiai rasdavo gerai apmokamą arba išvis darbą. Įdomu būtų palyginti Lietuvos (Vytauto Didžiojo) ir Stepono Batoro universitetų akademinio personalo socialinį portretą. Atrodo, nėra ir nepriklausomos Lietuvos aukštųjų mokyklų tyrimo šiuo požiūriu. Tiesa, Lietuvos universiteto istorikams nepagailėta dėmesio. Tai Povilo Lasinskio publikacijos ir Vilniaus universiteto docento Aurelijaus Giedos išsami monografija, kurioje pateikiama ir teorinių išvalgų⁸. Jų nėra Z. Opackio monografijoje, ją galima pavadinti faktografinė. Tai ne trūkumas, be faktografijos negali būti ir teorijos.

Z. Opackio monografijoje pateikiami išsamūs visų Humanitarinių mokslų fakulteto profesorių, jų asistentų ir docentų biografiniai duomenys, nurodomas tolesnis jų likimas, akademinė karjera pokarinėje Lenkijoje⁹. Tų žinių surinkimas pareikalavo daug Autoriaus kruopštaus darbo ir, neabejotinai, erudicijos, orientacijos XX a. Lenkijos akademinė sferoje. Ne mažiau pastangų reikėjo Autoriui sudaryti Stepono Batoro universiteto humanitarų publikacijų bibliografiją, pateikiamą kaip priedas¹⁰. Iš jo matome, kad

⁸ Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorija Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

⁹ Zbigniew Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego...*, s. 429–510.

¹⁰ *Ibid.*, s. 511–594.

humanitarai dažnai skelbė straipsnius tuometinėje Vilniaus spaudoje, kritikuodavo įvairias visuomenės ir valstybės gyvenimo negeroves, primindavo skaitytojams apie žymias istorijos ar kultūros asmenybes. Panašų vaizdą matome ir tuometinėje nepriklausomos Lietuvos spaudoje, įskaitant Kauno dienraščius.

Fakulteto kolegos pakančiai priimdavo skirtingas nuomones. Kitaip nei ministerija Varšuvoje, kuri elgėsi be ceremonijų net su išskirtinėmis asmenybėmis. Profesoriumi M. Zdziechovskiui, kuris kritikavo įvairius sanacijos valdžios veiksmus, ministerija neleido išėjus į pensiją skaityti nemokamai paskaitų ir panaikino jo turėtą visuotinės literatūros katedrą. O juk šis aristokratiškos kilmės profesorius skaitė paskaitas Paryžiaus Sorbonoje, 1926–1927 m. buvo universiteto rektorius, 1927 m., lankydamasis Budapešte, buvo pakviestas pokalbiui Vengrijos valstybės galvos – regento Miklošo Horčio.

Kartais universiteto iniciatyvos, susijusios su aukštąja politika, nesulaukdavo pritarimo. Taip atsitikdavo su prašymais paskirti profesorių į vakuojančią lietuvių filologijos katedrą. Ji formaliai egzistavo universiteto struktūroje, bet faktiškai neveikė. Vienas slavų filologijos profesorius 1935 m. lapkričio 23 d. rašė, kad lietuvių filologijos katedra neveikia, neaiškus ir lietuvių kalbos lektorato finansavimo klausimas. Reikėtų, jo nuomone, toje katedroje paskirti finansavimą profesoriaus, kuris „turi būti lenkas“, etatui. Toliau šis profesorius rašė, „kad lietuvių kalba yra būtina lingvistinėms studijoms, ja domimasi pasaulyje, net tolimojoje Amerikoje. O Lenkijoje nėra nė vienos lituanistinės katedros“¹¹. Profesoriaus lituanistikos katedrai siūlytas Janas Otremskis (Otrębski), kilęs iš centrinės Lenkijos, netoli Kielcų. Jis pagarsėjo Europoje tarp filologų savo Tverėčiaus lietuvių tarmės tyrinėjimais.

Tačiau lituanistikos katedra iki pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios nepradėjo funkcionuoti, J. Otremskis toliau vadovavo Indoeuropiečių filologijos ir sanskrito kalbų katedrai. Turint omenyje Lenkijos ir Lietuvos konfrontaciją, dėl kurios lenkai kaltino Lietuvos politikus, negailėdami patikinimų apie tradicinius broliškus jausmus lietuviams, minėtos katedros funkcionavimas Vilniuje būtų tarsi „broliškų jausmų“ liudijimas. Tačiau apie tai turintys sprendimų teisę valdininkai, matyt, negalvojo. Fakultete dirbo ir daugiau filologų, kurie tyrinėjo lietuvių kalbą, jos paplitimą tuometinės Lenkijos valstybės ribose. O. Chominskis sudarė atitinkamą žemėlapi, jis buvo išspausdintas Krokuvoje 1939 m., ir jį paaiškinantį tekstą, kuris buvo paskelbtas jau po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijoje¹². Lietuvių kalba domėjosi ir įžymus kalbininkas, Stepono Batoro universiteto auklėtinis Janas Safarevičius (Safarewicz), pokarinėje Lenkijoje tapęs Mokslų akademijos nariu.

Ne vienas fakulteto istorikas nagrinėjo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) praeitį. Paminėtinas Liudvikas Kolankovskis (Ludwik Kolankowski), kilęs iš nuskurdusių Galicijos bajorų šeimos, 1913 m. paskelbęs monografiją apie Žygimantą Augustą, kaip didįjį kunigaikštį iki 1548 m. Feliksas Konečnas (Feliks Koneczny) buvo dviejų tomų studijos apie LDK santykius su Maskvos Didžiąja Kunigaikštyste XV a. antroje pusėje ir šaltinių rinkinio su komentarais „Lietuvos ir Rusijos istorija iki unijos su Len-

¹¹ *Ibid.*, s. 656–657.

¹² *Ibid.*, s. 439.

kija“ autorius. Tyrinėjant Lietuvos istoriją daugiausia nuveikė Stepono Batoro universiteto absolventas Henrikas Lovmianskis, kilęs iš etninės Lietuvos. Jo habilitacinis darbas „Lietuvių visuomenės ir valstybės atsiradimo studijos“, išleistas dviem tomis 1931–1932 m., susilaukė labai gero ir to meto lietuvių istorikų įvertinimo. 1930 m. jis paskelbė monografiją „Vytautas, Lietuvos didysis kunigaikštis“, buvo ir daugelio straipsnių LDK tematika autorius.

Profesorius Stanislavas Koscialkovskis, ypač reiklus sau tyrinėtojas, fundamentalią monografiją apie Antaną Tyzenhauzą, o faktiškai Lietuvos gyvenimą XVIII a. antroje pusėje, įteikė spaustuvei Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse. Tada ji nebuvo išspausdinta, o visa paskelbta tik XX a. aštuntajame dešimtmetyje lenkų emigracinėje leidykloje Londone, praėjus dešimčiai metų nuo autoriaus mirties. Stepono Batoro universiteto istorikų įdirbis yra reikšmingas Lietuvos istorijos istoriografijoje. Lenkiškas universitetas Vilniuje dėl Antrojo pasaulinio karo ir geopolitinių jo padarinių išlikti jokiais aplinkybėmis negalėjo. Tačiau jį uždarė nepriklausomos Lietuvos valdžia 1939 m. gruodžio 15 d.

Tas faktas Lenkijoje iki šiol neretai pernelyg sureikšminamas, interpretuojamas vienusiškai. Z. Opackis skeptiškai vertina Stepono Batoro universiteto bendruomenės pastangas išlaikyti lenkišką universitetą ir jos kreipimosi į Lietuvos vyriausybę argumentus. Jie, pabrėždavę mažumų teisę mokytis gimtąja kalba, nebuvo įtikinantys. 1919 m. įsteigtame Vilniaus universitete tokiais teisėmis nesirūpinta, o statute įrašyta lituanistikos katedra niekada nefunkcionavo¹³.

Z. Opackis monografijoje neprivalėjo aiškintis, kokia buvo Lietuvos vyriausybės situacija, kai ji sprendė Stepono Batoro universiteto likimą. Vyriausybę spaudė tai padaryti ir lietuvių visuomenė, ir galingi totalitariniai kaimynai. Kauno universiteto lietuvių studentų organizacijų susirinkimo rezoliucijoje buvo pasmerktas „delsimas“, kuris nesąs „tolerancija, bet sabotžas ir tautinių reikalų išdavimas“¹⁴. Griežtumo lenkų atžvilgiu reikalavo ir kaimynės Vokietija su TSRS. Nacistinėje Rytprūsių spaudoje buvo skelbiama, kad nepakankamas Lietuvos valdžios griežtumas kelia Trečiojo reicho vadovybės susirūpinimą¹⁵. Maskvoje, Užsienio reikalų liaudies komisariate, Lietuvos diplomatiniai atstovai buvo „mokomi“ Vilniaus krašte griežtinti politiką lenkų atžvilgiu, net siūlyta suimti aktyvesnius jų veikėjus ir perduoti juos TSRS valdžios žinion..!¹⁶ Lietuvos valdžia tokiu pasiūlymu nepasinaudojo, bet jis rodė TSRS požiūrį į Lietuvos suverenumą Vilniaus krašte.

Lietuvos valdžia siūlė Stepono Batoro universiteto profesoriams dirbti Vilniaus universitete, kuriame dėstomoji kalba turėjo būti lietuvių. Priėmimas į jo struktūras turėjo būti individualus, kaip ir panorėjusiems tęsti mokslą studentams. Stepono Batoro universiteto bendruomenės, kartu humanitarų, reakcija buvo neigiama. To fakulteto taryba nu-

¹³ *Ibid.*, s. 401.

¹⁴ Žr. plačiau: Algis Kasperavičius, „Lietuvių visuomenės požiūris į Vilniaus ir Vilniaus krašto prijungimą prie Nepriklausomos Lietuvos (1939 m. rudenio–1940 m. vasara)“, in: *Lietuvių-lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 224.

¹⁵ *Ibid.*, p. 227.

¹⁶ *SSSR i Litva v gody Vtoroj mirovoj voiny. Sbornik dokumentov*, t. 1, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2006, p. 422.

tarė boikotuoti pasiūlymus dirbti perkeltame iš Kauno humanitariniame fakultete, kuriame dėstomoji kalba buvo lietuvių. Jame dirbti sutiko du fakulteto profesoriai – istorikas H. Lovmianskis ir kalbininkas Janas Otremskis. Jie skaitydavo paskaitas lietuviškai, bet egzaminus priimdavo ir lenkiškai. Šie įžymūs mokslininkai pasiliko ir 1940 m. sovietizuotame Vilniaus universitete¹⁷. Jie taip pat nebuvo pašalinti nacistinės okupacijos metais, kai vokiečiai reikalavo, kad lietuviškas Vilniaus universitetas atleistų iš darbo lenkus.

Abu jie, kaip ir juos boikotavę profesoriai, skaitė slaptuose kursuose, kuriuose Vilniaus lenkų jaunimas, panašiai kaip Varšuvoje ar Krokuvėje, esant uždarytomis aukštosioms mokykloms, stengėsi tęsti ar pradėti studijas. Tačiau tiek H. Lovmianskį, tiek ypač J. Otremskį Vilniuje buvę kolegos kaltino solidarumo paniekimu ir lenkiškumo išsižadėjimu sutikus profesoriauti lietuviškame universitete. Dėl to jie nebandė įsikurti Torunėje, kur apsisotja dauguma 1944–1945 m. išvykusių į Lenkiją Stepono Batoro universiteto profesorių ir kitų akademinio personalo žmonių¹⁸. Abu gavo katedras Poznanės universitete. J. Otremskiui, apkaltintam lenkiškumo išsižadėjimu, teko stoti prieš garbės teismą. Šis 1949 m. vasario 19 d. nutarimu jį išteisino, pripažino kaltinimus nepagrįstais¹⁹.

Stepono Batoro universiteto bendruomenės narių palikuonys ligi šiol puoselėja sentimentus savo senelių ar tėvų *Alma Mater*. Šie sentimentai yra svarbūs Lietuvos akademiinei bendruomenei palaikyti kontaktus su Lenkijos aukštosiomis mokyklomis ir kitomis akademinėmis institucijomis. Jų žmonės gali lengviau suprasti mūsų istoriją ir dabartį, negu kokiam nors universitetiniame centre vienoje ar kitoje Ramiojo vandenyno pakrantėje. Kitų tautų žmonės, gyvenę, kūrę, dirbę Vilniuje – lenkai, žydai, rusai, vokiečiai – verti priminimo ar net įamžinimo. Taip yra daugelyje pasaulio miestų. Vilnius – ne Paryžius ir ne Roma, bet kodėl jis šiuo atžvilgiu turėtų būti išimtis?

¹⁷ Zbigniew Opacki, *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego...*, s. 402–403.

¹⁸ *Ibid.*, s. 403–404.

¹⁹ Garbės teismo nutarimo tekstas pateiktas priede: *ibid.*, s. 661–664.